

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Rantamäki, Niina; Kokkonen, Tuomo

Title: Radikaalisuuden tilat ja paikat julkisen sektorin sosiaalityössä

Year: 2023

Version: Published version

Copyright: © Kirjoittajat 2023

Rights: CC BY 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Please cite the original version:

Rantamäki, N., & Kokkonen, T. (2023). Radikaalisuuden tilat ja paikat julkisen sektorin sosiaalityössä. In K. Närhi, S. Kannasoja, T. Kokkonen, N. Rantamäki, & S. Ruonakangas (Eds.), *Rakenteellisen sosiaalityön tila ja tulevaisuus Suomessa* (pp. 254-268). Jyväskylän yliopisto. Sophi, 154. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-9712-0>

15.

Radikaalisuuden tilat ja paikat julkisen sektorin sosiaalityössä

Niina Rantamäki & Tuomo Kokkonen

Rakenteellista sosiaalityötä kuvataan yleisesti kaksoissidoksena, jossa yksilöllinen ja yhteiskunnallinen ovat kiinteässä vuorovaikutuksessa keskenään (Pohjola 2014; Mullaly & Dupré 2019). Yksilötason muutoksen tavoittelun taustalla voidaan tunnistaa freireläinen käsitys, jonka mukaisesti yhteiskunnassa vallitseva syrjintä ja sorto estävät ihmisiä ottamasta käyttöön kaikkea sitä potentiaalia ja osaamista, jota heillä on (Freire 1970). Tässä tilanteessa sosiaalityön erityinen tehtävä on tukea asiakkaidensa voimaantumista ja valtaistumista (*empowerment*) siten, että he tulevat tietoisiksi sosiaalisten ongelmien taustalla vaikuttavista rakenteellisista syistä ja aktivoituvat sen myötä toimimaan asioiden muuttamiseksi niin omassa elämässään, yhteisön jäsenenä kuin yhteiskunnan muodostavina kansalaisina (Mullaly & Dupré 2019, 306–315; Moreau 1990). Toinen, feminismistä omaksuttu käsitys, painottaa henkilökohtaisen ja poliittisen yhteenkietoutuneisuutta sekä edelleen yhteiskunnan tasolla tapahtuvaa muutosta. Jos sosiaalityö keskittyy ratkaisemaan sosiaalisia ongelmia ja niiden seurauksia yksilötasoon keskittyen vaarana on,

että se samalla viestii olemassa olevan asioiden tilan hyväksymisestä. Aito asioiden muuttaminen edellyttää yksilötason ylittämistä ja siirtymistä toimimaan suoraan rakenteiden tasolla. (Mullaly & Dupré 2019, 297.)

Edellisiä yhdistäen rakenteellinen sosiaalityö määrittyy toiminnaksi, jolle on leimallista pyrkimys niin yksilö- kuin yhteiskuntatasoilla ilmenevien rakenteellisten epäkohtien radikaaliin – juuriin pureutuvaan ja perusteisiin menevään – muutokseen. Se korostaa henkilökohtaisen ja sosiaalisen dialektista suhdetta: tavoite oikeudenmukaisemmasta, tasa-arvoisemmasta ja demokraattisemmasta yhteiskunnasta voidaan saavuttaa vain silloin, kun työssä otetaan samanaikaisesti huomioon yksilöllisen ja yhteiskunnallisen muutoksen tarve (Närhi, luku 2 tässä teoksessa). Sosiaalityöltä itseltään radikaali näkökulma peräänkuuluttaa työn poliittisen luonteen tunnistamista: kaikki se, mitä tehdään tai jätetään tekemättä, on läpeensä poliittista. (Mullaly & Dupré 2019, 5–7; 296–297; George & Marlowe 2008.) Ymmärrys poliittisuuden läsnäolosta on lähtökohtaisesti edellytys nykytilan kyseenalaisemiselle, ja samalla se toimii perustana vaihtoehtoisten tulevaisuudenvisioiden luomiselle. (Kokkonen, luku 3 tässä teoksessa.)

Suomalainen sosiaalityö on vahvasti julkisen sektorin toimintarakenteisiin ja käytäntöihin sitoutunutta (Pohjola 2014; myös Närhi, luku 2 tässä teoksessa). Tätä voi rakenteellisen sosiaalityön perinteeseen sisältyvän radikaalin muutoksen tavoittelun kannalta pitää sekä mahdollisuutena että ongelmana. Hyvinvointipolitiikan institutionalisoituneen kokonaisuuden osana sosiaalityö on jo valmiiksi osa muutoksen kohteena olevaa järjestelmää ja legitiimi toimija sen sisällä. Asemansa kautta se voi vaikuttaa moniin niistä asioista, jotka rakenteellisen sosiaalityön kannalta ovat keskeisiä. Kansainvälisessä vertailussa suomalaisen sosiaalidemokratian idealle pohjautuvan hyvinvointivaltion onkin katsottu jo saavuttaneen monet rakenteellisen sosiaalityön tavoitteista. Sen toimintaa ohjaavat arvot, uskomukset ja periaatteet sekä tapa, jolla näitä toimeenpannaan, ovat varsin yhteneväiset sosiaalityön eettisten periaatteiden kanssa. Samoin hyvinvointivaltion tarjoama turva ja tuottamat palvelut edistävät monin tavoin yhteiskunnallista tasa-arvoa ja oikeudenmukaisuutta sekä luovat hyvät lähtökohdat yksilöiden elämälle. Demokraattinen hallintajärjestelmä puolestaan varmistaa sen, että erilaisten ihmisryhmien tarpeet tulevat tunnistetuiksi ja huomioon ote-

tuiksi sekä epäoikeudenmukaisuutta aiheuttaviin toimintarakenteisiin ja käytäntöihin puututaan – tai vähintäänkin tälle on olemassa toimivat väylät. (Mullaly & Dupré 2019, 27.)

Ongelmaksi vallitsevassa tilanteessa muodostuu kuitenkin tasapainon löytäminen suhteessa siihen, missä määrin sosiaalityö voi kyseenalaistaa sille itselleen sen nykyisen aseman ja oikeutuksen antanutta järjestelmää tai asettua vastakkain suhteessa siihen (Mullaly & Dupré 2019, 326–337). Muiden hyvinvointivaltioon kiinteästi kytkeytyvien ammattien tavoin myös sosiaalityössä lähtökohdan muodostaa Suomen perustuslain (1999/731) 19 pykälän kirjaus, jonka mukaisesti hyvinvointivaltion tehtävä on turvata jokaiselle yksilölle hänen tarvitsemansa riittävät palvelut ja sosiaalinen turva. Sosiaalityön tehtävänä on näin ollen turvata kaikkia kansalaisia ja kaikilta keskeisiltä sosiaalisilta riskeiltä (Sipilä & Anttonen 2016). Käytännössä työskentely tämän toteuttamiseksi on niin tavoitteidensa kuin sisältöjensä puolesta vahvasti lainsäädännön ohjaamaa. Hyvinvointivaltiollisena toimijana sosiaalityöstä on tullut julkisen sektorin kumppani sekä kulloisena aikana vallalla olevan sosiaalipolitiikan välittäjä ja toimeenpanija (esim. Kananoja 2009; Pohjola 2014, 28–29).

Sosiaalityön kannalta vahva kytkös universalismin periaatteeseen ei ole kuitenkaan täysin ristiriidaton. Kirsi Juhila (2002, 11) perustelee tätä kahdesta näkökulmasta. Ensinnäkin sosiaalityön kohderyhmä ja ammatillinen missio – yhteiskunnassa marginaaliin asemaan joutuneiden ihmisten puolelle asettuminen ja heidän asemansa parantaminen – ei ole yleinen, vaan varsin rajattu ja erityinen. Toinen peruste liittyy sosiaalityön rooliin viimesijaisena auttamisjärjestelmänä sekä turvaverkkona niille, jotka ovat pudonneet ”normaalien” tai ”yleisten” palveluiden ja tukien ulkopuolelle. Voidaankin väittää, että sosiaalityön tehtävä osana hyvinvointivaltion järjestelmää viittaa itse asiassa universalismille vastakkaiseen, residuaaliseen, käsitykseen sosiaalipolitiikasta, jossa julkisen vallan tuen ja intervention kohteena on vain osa kansalaisista (Sipilä & Anttonen 2016). Rakenteellisen sosiaalityön kannalta paradoksaalista on lisäksi se, että myös hyvinvointivaltio ja sosiaalityö sen osana ovat itse tuottamassa viimesijaisen turvan tarvetta. Näin etenkin niiden ihmisten kohdalla, jotka eivät mahdu universalismin kattamaan ”keskimääräisen samanlaisuuden” piiriin. (Juhila 2002.)

Edellä esitetty ohjaa väistämättä pohtimaan, onko suomalaisessa julkisen sektorin sosiaalityössä ylipäätään sijaa tai tarvetta rakenteelliseen

sosiaalityöhön sisältyvälle radikaalin muutoksen tavoittelulle. Julkisella sektorilla työskentelevien sosiaalityöntekijöiden fokusryhmähaastattelujen analyysiin pohjautuen tätä ajatusta lähestytään tässä luvussa kysymällä: 1) Mitkä ovat rakenteellisen sosiaalityön toteutusta ohjaavat lähtökohdat? 2) Mikä on rakenteellisessa sosiaalityössä tavoiteltavan muutoksen suunta? Pyrkimyksenä on lisätä ymmärrystä rakenteellisen sosiaalityön nykytilasta ja -käytännöistä sekä siitä, millaisin ehdoin radikaalia muutosta tavoittelevan perinteen näkökulma olisi sovellettavissa osaksi julkisella sektorilla toteutettavaa rakenteellista sosiaalityötä.

15.1 Rakenteellisen sosiaalityön lähtökohdat ja reunaehdot

Pohtiessaan, kuinka rakenteellinen sosiaalityö tulisi määritellä, haastatteluun osallistuneet sosiaalityöntekijät ottavat lähtökohdakseen alan ammattieettiset periaatteet. Näihin nojautuen he luonnehtivat rakenteellista sosiaalityötä toiminnaksi, jonka oikeutus perustuu sosiaalityön taustalla vaikuttaviin humanismin ja demokratian ihanteisiin ja vastavasti velvoite sitoumukseen edistää sosiaalityöntekijänä kaikessa toiminnassaan näitä ilmentäviä arvoja (Raunio 2009).

Se [rakenteellinen sosiaalityö] on tähän ammattiin kuuluva velvollisuus, joka koskee kaikkia sosiaalityön tehtäviä. Myös viranomaisyössä toteutettavaa monitasoista asiakkaiden asioiden ajamista, ja niitten sosiaalisten ongelmien, jotka koskettavat minun asiakkaitani, niihin jollain tavalla vaikuttamista joko sen yksittäisen asiakkaan tai sitten meidän työyksikön valinnoilla, ratkaisuilla, arvovalinnoilla. (...) Elikkä se on semmoinen minun mielestä velvollisuus (...) kuuluu ammattieettisiin vaatimuksiin. (STV5/A/2)

Ammattieettisyyden asettamista rakenteellisen sosiaalityön ensisijaiseksi lähtökohdaksi voisi tältä pohjalta tulkita eräänlaiseksi vastavoimaksi vallitsevalle uusliberalismin ajatuksia heijastelevalle yhteiskunnalliselle ilmapiirille, joka korostaa asiantuntijuuden objektiivisuutta sekä ”lainkirjaimen” noudattamista (ks. Julkunen 2017). Neutraalisuuden sekä

hallittujen palveluprosessien sijaan ammattietiikkaan nojautuva lähestymistapa haastaa sosiaalityöntekijöitä valitsemaan puolensa sekä tarkastelemaan asioita kokonaisvaltaisesti: ”*Sosiaalialan ammattilaisilla on velvollisuus asettua yhteiskunnalliselta asemaltaan heikompien ryhmien puolelle, tukea ihmisiä vaikeissa elämäntilanteissa ja tuoda tietoa kohtuuttomista tilanteista ja syrjivistä rakenteista poliittiseen päätöksentekoon.*” (Talentia, ei päivämäärää).

Ollessaan vahvasti ammattieettisiin periaatteisiin sitoutuvaa rakenteellinen työ on haastateltavien mukaan ikään kuin automaattinen osa sosiaalityöntekijöiden arkeen kuuluvia velvoitteita. Samalla se kuitenkin jää monilta osin tiedostamattomaksi tai vähintäänkin näkymättömäksi: rakenteellinen sosiaalityö on ikään kuin kaikkialla ja samanaikaisesti se ei näy missään.

Se rakenteellinen sosiaalityö [on] tässä työssä jotenkin vähän, vaikka se on tavallaan piilossa ja se ei ole niin tiedostettua, mutta kyllä mää jotenkin koen, että me sitä silti tehdään. Tai jotenkin tavallaan pyritään vaikuttamaan laajemminkin niihin rakenteisiin ja viedään just niitä työssä tulleita epäkohtia kuitenkin ja semmoisia kehittämissideoita sitten eteenpäin. Mutta se ei ole ehkä niin jotenkin tiedostettua (...) aina ajattelee, että nyt minä teen tässä jotenkin semmoista rakenteellista työtä. Mutta kyllä se jotenkin siinä arjessa jollain tavalla kuitenkin on mukana. (STV3/A/2)

Tunnistetusta ja tunnustetusta merkityksestä ja tärkeydestä huolimatta rakenteellisen sosiaalityön käytännön toteutus osana sosiaalityöntekijöiden ammatillisia tehtäviä etsii vielä monin tavoin paikkaansa. Rakenteellisesta työstä ei puhuta erikseen, eikä sitä löydy käsitteenä työtä ohjaavista strategioista, toimintasuunnitelmista tai tehtäväkuvista. Tämä johtaa väistämättä siihen, että rakenteellisen työn toteutumista ja vaikuttavuutta on erittäin vaikea arvioida. Ja edellistä jatkaen: kun organisaatiotasolla tai edes ammattikunnan sisällä ei ole yhteistä ymmärrystä siitä, mitkä ovat rakenteellisen sosiaalityön päämäärät, tavoitteet ja menetelmät, käy sen suunnitelmallinen toteutus ja kehittäminen – jollei mahdolliseksi – niin vähintäänkin haasteelliseksi.

Se, millä tavoin ajatuksellisen tason sitoutuminen ammattietiikkaan ja edelleen rakenteelliseen vaikuttamiseen muuttuu aktiiviseksi toi-

minnaksi, on toinen kysymys. Rakenteellinen sosiaalityö on päämäärätietoista asettautumista niiden puolelle, jotka syystä tai toisesta ovat joutuneet yhteiskunnassa haavoittavaan asemaan: tietoista eriarvoisuuksien paikallistamista ja systemaattista toimintaa niiden poistamiseksi (vrt. Freire 1970). Haastateltavien kertomuksissa nämä pyrkimykset saavat vahvimmin sijaa yksilökohtaisen asiakastyön päivittäisissä kohtaamisissa.

Me pyritään edistämään oikeudenmukaisuutta asiakkaiden kohdalla ja autetaan heitä ajamaan asiaansa. Jos he ovat esimerkiksi tyytymättömiä palveluihin, niin meidän velvollisuksiinhan kuuluu kertoa, että miten voidaan valittaa. Ja kerrotaan myös palveluista, mitkä ei ole kunnan myöntämiä, kuten järjestötoiminnasta tai muusta, mistä voi vapaaehtoisesti saada sitten vertaistukea tai ymmärrystä siihen asiakkaana olemiseen ja toisaalta niihin ongelmiin, mihin haetaan muutosta. (STV5/A/2)

Keskeinen osa sosiaalityöntekijöiden arjen työtä on varmistaa, että asiakkaiden oikeudet toteutuvat suhteessa yhteiskunnan ja palvelujärjestelmän antamiin lupauksiin. Tässä pyrkimyksessä sosiaalityöntekijät kertovat asiakkaille saatavilla olevista tuki- ja palvelumahdollisuuksista sekä neuvovat ja auttavat heitä hakeutumaan näiden piiriin. Lisäksi he informoivat asiakkaita heidän oikeuksistaan ja opastavat, miten toimia, jos asiakas on tyytymätön saamaansa palveluun, päätökseen tai kohteluun. Tarvittaessa, asiakkaan voimavarojen ja osaamisen ollessa vähäistä, sosiaalityöntekijät voivat myös toimia asiakkaiden puolesta tai huolehtia siitä, että asiakkaat saavat tarvitsemansa avun. Kuitenkaan kriittisesti tarkasteltuna tavassa, jolla rakenteellista työtä asiakastyön kohtaamisissa kuvataan tehtävän, ei niinkään ole kyse toiminnasta, joka päämäärätietoisesti tavoittelisi asiakkaiden valtaistumista kansalaisina tai vallitsevien rakenteiden ja toimintakäytäntöjen muuttamista. Sen sijaan sen voisi tulkita tavoittelevan asiakkaiden sopeutumista olemassa oleviin yhteiskunnallisiin toimintakäytäntöihin sekä näiden ylläpitämistä (Mullaly & Dupré 2019, 4, 300–301; Pohjola 2014, 17).

Suomalaisen yksilökohtaisen työn painotuksen sijaan kansainvälisissä keskusteluissa rakenteellisen sosiaalityön keskeisenä muotona näyttäytyy ryhmä- ja yhteisötasolla tapahtuva työ. Se nähdään keinona lisätä asiak-

kaiden henkilökohtaista tietoisuutta heidän ongelmiansa rakenteellisista juurisista, rakentaa ymmärrystä henkilökohtaisen poliittisesta luonteesta sekä tukea heitä epäkohtien muuttamiseksi liittoutumaan yhteen muiden samankaltaisessa elämäntilanteessa olevien kanssa. (Mullaly & Dupré 2019, 301, 315–318; Carniol 1992, 9–15). Haastatteluissa tarve kehittää työtä tähän suuntaan tunnustetaan ja jossain määrin tätä on jo tehtykin, mutta konkreettiset tulokset ovat jääneet verrattain laihoiksi.

Tämä on tätä yksilökohtaista työtä aika lailla meillä tässä [yksikössä]. (...) Monenlaista hyvää ajatusta on, miten työtä voi kehittää ja asiakkaita voimaannuttaa ja minkälaista toimintaa ja ryhmiä mahdollista pyörittää ja tämmöistä. Mutta jotenkin se tämä asiakastyön paine ja imu ja asiakasmäärä estää sitä meidän perustyöntekijöiden lähtemistä mukaan siinä määrin, kun varmaan olisi ollut hyvä ja ehkä siellä sitä halukkuuttakin olisi. (...) Koen suuren ristiriidan että, ne tulee jostakin ne hankerahat ja tupsahtaa ihmisiä, mutta miten se sitten perustyöntekijöiden arkeen solahtaa, ettei ne jäisi irrallisiksi. Tämä on tässä vuosien varrella nähty. (STN2/A/1)

1980-luvun jälkeen vähitellen hiipuneen yhdyskuntatyön innostuksen jälkeen ryhmä- ja yhteisömuotoista valtaistamis- ja voimaannuttamistyön kehittäminen ja toteutus on ollut pitkälti erilaisten hankkeiden varassa (ks. Turunen 2008). Luodut toimintamallit ovat kuitenkin verrattain heikosti löytäneet vakiintunutta paikkaa julkisen sektorin sosiaalityön käytännöissä. Tätä selittänee suurelta osin suomalaiselle julkiselle sosiaali- ja terveydenhuoltojärjestelmälle luonteenomainen yksilökeskeisyyden perinne, jota myös sosiaalityön ammattikunnan sisällä valitseva toimintakulttuuri osaltaan ylläpitää: palvelujärjestelmän toiminta on organisoitu vertikaalisin palveluprosessein ja vastaavasti sosiaalityöntekijöiden ensisijainen kiinnostus suuntautuu yksilöiden ja perheiden auttamiseen. Näiden ohella yksilökohtaisen työn priorisointia perustellaan asioiden kiireellisyysjärjestyksellä.

Liittyy ihan siihen [rakenteellisen sosiaalityön] arvostukseenkin ja esimerkiksi prioriteetteihin, että asiakastyö ensin ja ne höpötysasiat sitten sen jälkeen. Ei se kyllä mitään höpötystä ole, mutta kyllä se

tämmöinen rakenteellisten asioiden esiintuominen pitää varsinkin kiiretilanteissa, jos on resurssivajetta, niin kyllä sitä pitää perustella. (STV4/A/2)

Vaikka yhteisöjen ja yhteiskunnallisten rakenteiden tasolla työskentelyä pidetään sinällään tärkeänä, sille on hektisessä arjessa vaikea löytää luontevaa paikkaa. Tilanteessa, jota leimaa jatkuva kamppailu resurssien riittävydestä, niin julkinen palvelujärjestelmä kuin sosiaalityöntekijät sen puitteissa työskentelevänä ammattikuntana asettavat etusijalle yksittäisten asiakkaiden välittömän auttamisen. Haastateltavien mukaan toisenlaiset painotukset tai valinnat olisivat – jolleivat täysin epäeettisiä – niin ainakin vahvasti kyseenalaisia. (Vrt. Karjalainen & Kivipelto 2014.)

Melko järjestelmäsitoutuneina näyttäytyvien työikäntöjen rinnalla haastateltavat kertoivat hyvin yksimielisesti toivovansa, että sosiaalityöntekijät ammattikuntana toisivat työssään tunnistamiaan epäkohtia rohkeammin esiin. Nykyisellään osallistuminen julkiseen ja poliittiseen keskusteluun jää hyvin marginaaliseen rooliin ja lähinnä yksittäisten sosiaalityöntekijöiden ”harrastukseksi”. Koetun henkilökohtaisen rohkeuden ja osaamisen puutteiden ohella tätä rajoittaa myös epätietoisuus siitä, kuinka hyväksytyä etenkin palvelujärjestelmän toimintaan liittyvien ongelmien näkyväksi tekeminen on.

Monesti on mielessä jotain asiaa, mistä haluaisi vaikkapa kirjoittaa tai ottaa toimittajaan yhteyttä. Mutta sitten, kun tietää (...) että [organisaation X] tiedotuslinja on, että pitää olla työnantajaa kohtaa lojaali, eli työnantajaa ei saa kritisoida mistään. Niin vaikka ei edes kirjoitaisi, että [organisaatio X] tekee nämä ja nämä asiat väärin palvelujen suhteen, vaan jostakin vähän laajemmasta asiasta, niin siinä silti samalla on semmoinen pieni pelko, että jos tämä nyt tulkitaan semmoiseksi, että kritisoin omaa työnantajaani. Kyllä se varmaan vaientaa aika paljon. (STV5/A/2)

Pohdinnat siitä, kuka voi puhua julkisuudessa sosiaalityön edustajana, mitä asioita on lupa nostaa esiin ja millä tavoin niistä saa keskustella, ovat hyvin konkreettisia rakenteellisen sosiaalityön rajoitteita. Pelkona on, että asioiden esiin nostaja saa työyhteisöissä helposti ”*rekkuloitsijan mai-*

neen, että ei puhalla yhteen hiileen ja ei ole riittävän yhteistyökykyinen, näin kun tuo niitä epäkohtia esiin” (STN5/A/1). Tämän kaltaiset kokemukset vahvistavat Laura Tiitisen (2018) havaintoja sosiaalialalla vallitsevasta – institutionaalista käytännöstä, kommunikaatiohierarkioista ja epävirallisista säännöistä muodostuvasta – vaientamisen kulttuurista. Kyseessä on enemmän tai vähemmän tietoinen vallan käyttö, jonka kautta suljetaan pois monia radikaalimpaa muutosta tavoittelevan rakenteellisen sosiaalityön kannalta merkittäviä toimijuuden ja vaikuttamisen kanavia.

15.2 Tavoiteltavan muutoksen suunta

Sosiaalityön ja sitä myöten myös rakenteellisen sosiaalityön laaja missio on muutoksen aikaansaaminen: sosiaalityön tehtävä on tukea ja edistää yksilöiden, yhteisöjen ja yhteiskunnan tasoilla sekä näiden keskinäisissä suhteissa tapahtuvaa positiivista kehitystä (Raunio 2009, 186–191). Tämä lähtökohta haastaa sosiaalityöntekijöitä pohtimaan, mitä rakenteellisen työn tavoitteena oleva yhteiskunnallinen muutos voisi suomalaisen hyvinvointivaltion kontekstissa olla, mitä sen kautta halutaan muuttaa sekä mikä on toivotun muutoksen suunta.

Onko niin, että [rakenteellinen sosiaalityö] on rakenteita ylläpitävää ja rakenteita muuttavaa? (...) Elikkä just, että tietty käytänte on sellainen, joka on vakiintunut, että se ylläpitää rakenteita, se on siinä mielessä rakenteellista? (...) Elikkä se rakenteellinen sosiaalityö, onko se muutostyötä vai voidaanko ajatella, että rakenteellinen sosiaalityö on rakenteita ylläpitävää? Mitä te ajattelette tästä? Sisältyykö siihen ajatus lähtökohtaisesti näissä keskusteluissa, että se on muutostyötä, joka ulottuu sieltä mikrotasolta makrotasolle ja laajemminkin? Elikkä onko tämä minun tulkinta oikea, että se on aina sitä muutostyötä, vai ylläpitävää työtä? (STM1/B/2)

Muutoksen luonteeseen liittyen aineistosta voidaan tunnistaa kaksi toisiaan haastavaa näkökulmaa. Näistä ensimmäinen, jatkuvuutta ja nykytilan säilyttämistä korostava maltillinen lähestymistapa tulee lähelle sitä, mitä Mullaly ja Dupré (2019, 2–4) kutsuvat sosiaalityön konven-

tionaaliseksi orientaatioksi. Tunnistetuista puutteista huolimatta sosiaalityöntekijät luottavat siihen, että palvelujärjestelmään sekä laajemmin yhteiskunnan toimintaan sisältyvät itseään korjaavat elementit luovat toimivat puitteet epäkohtien hallitulle muuttamiselle ja kehittämiselle. Rakenteellisen sosiaalityön ydintä on puolestaan tuottaa epäkohtia kuvaavaa tietoa, välittää sitä eteenpäin sekä olemassa olevia palaute- ja vaikuttamiskanavia – mukaan lukien demokraattisen järjestelmän rakenteet – hyödyntäen pyrkii vaikuttamaan asioiden muuttamiseksi. Tämä sosiaalityön valtavirtaa edustava näkökulma nojautuu käsitykseen siitä, että kaikkine puutteineenkin yhteiskunnan nykyiset rakenteet ja toimintakäytännöt tarjoavat parhaan tiedossa olevan perustan rakenteellisen sosiaalityön päämäärien edistämiseksi. (Ks. Pohjola 2014.)

Miksi pitäisi ajatella, että se on muutostyötä? Voihan se joskus olla paras juttu ylläpitää niitä rakenteita? Eikös se tavoite kuitenkin tällä rakenteellisellakin sosiaalityöllä ole, että me tehdään vaikuttavaa sosiaalityötä. Oli se sitten se, että me ylläpidetään niitä rakenteita tai se, että niitä lähdetään muuttamaan. (STN2/B/2)

Nykytilan säilyttämistä tai hallittua muuttamista korostavan orientaation dominoivaa asemaa voi selittää paitsi tyytyväisyydellä olemassa olevaan tilanteeseen myös jälkiekspansiivisen hyvinvointivaltion kehitystä vasten. Laajentumiskauden päätyttyä hyvinvointivaltion uutena suuntana ja ohjenuorana on ollut toiminnan tehokkuuden ja vaikuttavuuden parantaminen. Käytännössä tämä on tarkoittanut palveluiden karsintaa, palvelukriteerien tiukentamista sekä vastikkeellisuuden lisäämistä. Erityisen rankasti toteutetut toimet ovat koskettaneet yhteiskunnan huono-osaisia. (Esim. Metteri 2012; Niemelä & Saari 2013.) Tätä taustaa vasten on jokseenkin helppo ymmärtää, että radikaalien uudistusten tavoittelun sijaan sosiaalityön puheissa rakenteellisen sosiaalityön ensisijaiseksi päämääräksi asettuu ”kurjistumiskehityksen” jarruttaminen ja asioiden tilaa entisestään pahentavan kehityksen estäminen: tarve ei niinkään ole etsiä uudenlaista suuntaa, vaan varmistaa se, että aiemmalta uralta ei etäännytä liian kauaksi (ks. Kokkonen, luku 3 tässä teoksessa).

Säilyttämistä korostavan lähestymistavan rinnalla aineistoon sisältyy myös äänenpainoja, joiden voi tulkita peräänkuuluttavan sosiaali-

työltä kriittisempää suhtautumista. Näiden progressiivisen orientaation (Mullaly & Dupré 2019, 7–13) puolestapuhujien mukaan vallitsevasta ”puun ja kuoren välissä” -tilanteesta huolimatta sosiaalityön olemassaolon oikeutus perustuu sitoumukseen toimia aktiivisesti epäoikeudenmukaisten sekä epätasa-arvoa ja huono-osaisuutta aiheuttavien rakenteiden muuttamiseksi niin yksilö- kuin yhteiskuntatasolla.

Kyllä minäkin ajattelen niin, (...) että jos tarvitaan rakenteellista sosiaalityötä niin tarvitaan sitä muutosta. Jos ajatellaan, että meillä on täysin perfect järjestelmä yhteiskunnassa nyt, niin ei tarvittaisi rakenteellista sosiaalityötä, vaan me vaan toteutettaisiin siinä asiakastyötä. (STM2/B/2)

Kriittisen näkökulman edustajien mukaan yksilötasolla ilmenevät sosiaaliset ongelmat ovat konkreettisia todisteita siitä, että yhteiskunta on epäonnistunut lunastamaan antamansa hyvinvointilupauksen (vrt. Metteri 2012). Näin ollen pelkkä saavutettujen oikeuksien toteutumisen valvonta ja etujen puolustaminen eivät riitä, vaan rakenteellisessa sosiaalityössä tulee aktiivisesti tarkastella myös sitä, mitä on näiden taustalla sekä miten näitä käytännössä toimeenpannaan. Tämä edellyttää huomion suuntaamista siihen, miten ja mistä lähtökohdista lainsäädännön kirjauksia tulkitaan sekä ylipäätään kriittistä suhtautumista siihen, kenen ja millaisia oikeuksia lainsäädäntö turvaa. Sosiaalityölle ei riitä pelkästään se, miltä asiat virallisten tietojen mukaan näyttävät, vaan millaisia konkreettisia muotoja ne yhteiskunnassa huono-osaiseen asemaan joutuneiden ihmisten elämässä saavat.

Muutoksen luonteen ja suunnan hahmottamisessa haastateltavien puheissa keskeiseen rooliin asettuu tiedontuotanto. Sosiaalihuollon tietojärjestelmiä ja -rakenteita on viimeisten vuosien aikana uudistettu ja kehitetty vauhdilla. Yhtenäisten tietokäytäntöjen on uskottu selkiyttävän kirjaamista, parantavan työn laatua sekä helpottavan tiedon toisioikäytön mahdollisuuksia niin palveluiden kehittämisessä, tutkimuksessa kuin sosiaalisessa raportoinnissa (Hujanen ym. 2021). Se, missä määrin tietojärjestelmiin kerätty tieto onnistuu kertomaan sosiaalityön asiakkaiden arjen todellisuudesta, on haastateltavien mukaan kuitenkin kyseenalaista.

Useinhan on niin, että kun katsotaan tilastoja, niin okei, varmaan tärkeitä asioita sieltä löydetään ja saadaan sitä niin sanottua tietoa. Mutta laadullinen ulottuvuus ihan konkreettisista elävän elämän tilanteista ja asioista, kyllähän se jää tilastotiedon katveeseen. (...) Ihan konkreettisella tasolla näkee tässä aika lähelläkin, miten tietyissä palveluprosesseissa voidaan katsoa tilastoja, että kyllä nyt hyvin tässä ihmisiä oli palveluissa ja näin, mutta se mitä näille ihmisille oikeasti kuuluu, sitä välttämättä ei nähdä siinä. (STM1/B/2)

Sosiaalityöntekijät ovat työnsä kautta aitiopaikalla näkemässä, millaisissa elinolosuhteissa yhteiskunnassa haavoittavimpaan asemaan joutuneet ihmiset elävät, mitkä tekijät yhteiskunnassa aiheuttavat pahoinvointia, epäoikeudenmukaisuutta ja tiettyjen ryhmien marginalisoitumista sekä miten näihin haasteisiin vastataan (Kivipelto 2021; Pohjola 2011). Tietojärjestelmien toimintalogiikka rakentuu kuitenkin asiakkaiden kokemusmaailman tai sosiaalityön kokonaisvaltaisen näkökulman sijaan palvelujärjestelmän intresseistä lähtevästä tavasta jäsentää asiakkuuksia ja niiden taustalla vaikuttavia syitä. Tästä seuraa se, että muodoltaan laadulliselle sekä erityisesti asiakkaiden elin- ja asuinympäristöä tai yleisemmin yhteiskunnan toimivuutta kuvaavalle tiedolle on vaikea löytää luontevaa paikkaa (myös Kainulainen ym. 2016, 106–107). On myös varsin kyseenalaista, missä määrin käytössä olevat tietorakenteet ja -käytännöt kykenevät paikallistamaan palvelujärjestelmässä itsessään olevia puutteita ja epäkohtia (ks. Hujanen ym. 2021). Haastateltavien mukaan tietojärjestelmien ulkopuolelle jääkin runsaasti niin kutsuttua hiljaista tietoa, joka olisi etenkin rakenteellisen sosiaalityön kannalta merkityksellistä.

Tiedon tuottamisen rinnalla toinen ja rakenteellisen sosiaalityön kannalta ehkä vielä kriittisempi ja perustavanlaatuisempi kysymys koskee sitä, millaista tietoa järjestelmistä otetaan ulos, kuka sitä kokoaa, analysoi ja tulkitsee sekä mihin tietoa ylipäättään käytetään: onko tavoitteena asioiden muuttaminen vai enemmänkin niiden kuvaaminen vai katoaako tuotettu tieto järjestelmän syövereihin.

Vaikka se tilasto monesti kalskahtaa vähän huonolta, niin joka tapauksessa tulee jonkinlaista faktaa. Voi olla, että se vastustus on osittain

sitä, että me ei nähdä yhteyttä siihen, että tämä todella tuottaa semmoista tavaraa, jota joku pystyy käyttämään ja tulkitsemaan niin, että tulee parempia palveluita tai jotain parempaa, sitä muutostyötä. (...) Mutta en tiedä, kuka sen sieltä kaivaa ulos vai kaivaako kukaan koskaan ja miten sitä käytetään. (STM2/B/2)

Sosiaalityöntekijöiden vähintäänkin jossain määrin kriittiseksi tulkittavaa suhtautumista tietojärjestelmiä kohtaan selittää osaltaan se, että niihin syötetty tieto palautuu varsin huonosti takaisin heille itselleen. Kun ymmärrys siitä, miten asiakastyötä kuvaavaa tietoa käsitellään ja mitä sen tulkitaan kertovan, puuttuu, sen tuottamisessa on vaikea nähdä mieltä. Tämä on sinällään mielenkiintoista ja myös yllättävää ottaen erityisesti huomioon sen, että ammatillisen kelpoisuuden ohella sosiaalityöntekijöiden yliopistollinen koulutus tuottaa hyvät valmiudet tehdä työtä tutkivalla otteella. Käytännössä kyse on erilaisten tutkimusmenetelmien hyödyntämisestä oman työn – sen päämäärien ja tavoitteiden, käytettävien menetelmien ja keinojen sekä saavutettujen tulosten ja vaikutusten – selkiyttämisessä (Heinonen 2007, 41–42; myös Pohjola 1999, 261.) Rakenteellisen sosiaalityön kannalta tutkivaa työtä voi pitää lähtökohtana sillan rakentamiselle palvelujärjestelmän ja sen ulkopuolisen maailman välille ja samoin sen välille, mitä jo tiedetään ja mitä ei. Radikaalissa lähestymistavassa tutkiva työote käytännön toimintana tarkoittaa myös asiakkaiden sekä muiden yhteistyötahojen aktiivista osallistamista tiedontuotantoprosessin kaikkiin eri vaiheisiin: yhtä olennaista kuin se, että määrällisen tiedon rinnalla tuotetaan sitä täydentävää ja syventävää laadullista tietoa on se, että olemassa olevaa tietoa analysoidaan ja tulkitaan moniäänisesti. (Rantamäki & Matthies 2022; Nieminen 2014.)

15.3 Johtopäätökset

Sosiaalityöntekijöiden haastattelut piirtävät julkisella sektorilla tehtävästä rakenteellisesta sosiaalityöstä kuvaa varsin konventionaalisenä, olemassa olevan palvelujärjestelmän käytänteisiin ja tavoitteisiin kiinnittyneenä toimintana (Kivipelto 2021, ks. myös Kokkonen, luku 3 ja

Kannasoja & Ruonakangas, luvut 5 ja 9 tässä teoksessa). Ideologisella tasolla rakenteellisen sosiaalityön lähtökohdat paikallistuvat sosiaalityön eettisiin periaatteisiin, jotka yhdistyvät varsin sulavasti osaksi sosiaalityön lakisääteisiä tehtäviä. Käytännön arjessa rakenteellista työtä on vaikea erottaa sosiaalityöntekijöiden työn keskiössä olevasta yksilökohtaisesta työstä. Tätä ei Mullalyn ja Dupren (2019, 298) mukaan pidä kuitenkaan nähdä pelkästään negatiivisena, sillä myös rakenteellinen sosiaalityö on mitä suurimmissa määrin kiinnostunut yksilöistä ja heidän ongelmistaan.

Näyttää kuitenkin siltä, että vallitsevissa olosuhteissa sosiaalityölle jää vain heikosti tilaa vaikuttaa sosiaalisten ongelmien taustalla vaikuttaviin juurisyihin – eriarvoisuutta ja syrjintää tuottavien rakenteiden muuttamiseen. Aineiston perusteella suomalaisen rakenteellisen sosiaalityön konventionaalisuudelle voidaan nähdä moninaisia syitä: sektoroitunut palvelujärjestelmä, sosiaalityön ammattikunnan sisällä vallitseva yksilökohtaisen työn ensisijaisuutta korostava toimintakulttuuri, puutteet rakenteellisia ongelmia kuvaavassa tiedontuotannossa, vaikeudet hyödyntää saatavilla olevaa tietoa sekä epätietoisuus siitä, missä määrin yksittäisellä sosiaalityöntekijällä on oikeus ja lupa toimia rakenteellisen vaikuttamisen tasolla. Tutkimuksen tulokset heijastelevat tältä osin Kyösti Raunion (2009, 97–98) ehkä hieman skeptistäkin toteamusta siitä, että ”virkamiessosiaalityöntekijälle” sopii paremmin neutraali tiedon tuottaminen ja välittäminen ilman että siihen kytkeytyy pyrkimystä asioiden politisoimiseen ja niiden radikaaliin muuttamiseen.

Jotta radikaalimpaa muutosta tavoitteleva lähestymistapa voisi saada tilaa myös suomalaisella julkisella sektorilla, edellyttää se sosiaalityöltä vähintäänkin jonkinasteisen irtiottoa hyvinvointivaltiosta ja etsiytymistä vahvempaan kumppanuuteen palvelujärjestelmän ulkopuolisten toimijoiden, asiakkaiden, kansalaisten, järjestöjen sekä poliittisten päättäjien, kanssa (ks. Mullaly & Dupré 2019, 340–360). Yksilökohtaisen asiakastyön osalta tämä tarkoittaa esimerkiksi uudenlaisen työtöteen omaksumista ja sitä tukevien menetelmien käyttöönottoa: huomion suuntaamista kaikessa toiminnassa siihen, miten se palvelee rakenteellisen sosiaalityön kaksoissidokseen sisältyvää pyrkimystä asiakkaiden valtaistumisesta elämänsä olosuhteiden muuttamiseksi (mt.; myös Pohjola 2014). Toiseksi se peräänkuuluttaa sosiaalityön ammattikunnalta rohke-

utta astua yhteiskunnallisen vaikuttamisen areenoille: ymmärrystä siitä, että ”värin näyttäminen” – toimiminen sosiaalityön arvopohjan ja eettisten periaatteiden mukaisesti – on olennainen osa sosiaalityön asiantuntijuutta ja ammatillista toimintaa. Parhaiten tämä onnistuu silloin, kun sosiaalityöntekijät kollektiivisena ryhmänä yli erilaisten tehtäväaluerajojen liittoutuvat toimimaan yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden ja tasa-arvon päämäärien toteutumiseksi.